

IX–XII ASRLAR DAVOMIDA MOVAROUNNAHR BUTUN
MUSULMON OLAMIDA ILMIY-MADANIY JIHATDAN ENG RIVOJ
TOPGAN O'LKA

Dr. Ayman Othman Abdel Alim Mohamed

*Professor of the Department of Islamic History
and Source Studies, Philosophy of the Bukhara*

State University, Doctorate in Arabic Language, Egypt.

E-mail aymanshoraey@gmail.com –

fatfoot.2005@yahoo.com - <https://orcid.org/0009-0005-4734-4884>

Axadbek MAMATOV,

Buxoro davlat universiteti Tarix va

yuridik fakulteti, Islom tarixi va manbashunosligi

, yo 'nalishi 5.1 – ITM 21 guruhi talabasi

Annotatsiya: IX–XII asrlar davomida Movarounnahr mintaqasi islom dunyosining ilm-fan, madaniyat va ma'rifat markaziga aylangan. Bu davrda Buxoro, Samarqand, Marv kabi shaharlarda ilmiy maktablar, kutubxonalar va madrasalar faoliyat yuritib, ko'plab buyuk allomalar yetishib chiqqan. Ularning asarlari nafaqat musulmon olami, balki butun jahon ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan. Ushbu maqolada Movarounnahrning ushbu davrdagi ilmiy-madaniy yuksalishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Movarounnahr, IX–XII asrlar, ilm-fan, madaniyat, islom tsivilizatsiyasi, allomalar, kutubxona, madrasalar.

НА ПРОТЯЖЕНИИ IX–XII ВЕКОВ МАВЕРАННАХР БЫЛ САМОЙ
НАУЧНО-КУЛЬТУРНО РАЗВИТОЙ СТРАНОЙ ВО ВСЕМ
МУСУЛЬМАНСКОМ МИРЕ

Аннотация: В период IX–XII веков регион Мавераннахр стал центром науки, культуры и просвещения исламского мира. В такие города, как Бухара, Самарканд и Мерв, были сосредоточены научные школы, библиотеки и медресе, где трудились выдающиеся учёные. Их труды оказали влияние не только на

исламскую цивилизацию, но и на развитие мировой науки. В статье рассматривается научно-культурный расцвет Мавераннахра в указанный период.

Ключевые слова: Мавераннахр, IX–XII века, наука, культура, исламская цивилизация, учёные, библиотека, медресе.

DURING THE 9TH–12TH CENTURIES, MOVAROUNNAHR WAS THE MOST SCIENTIFICALLY-CULTURALLY DEVELOPED COUNTRY IN THE ENTIRE MUSLIM WORLD

Annotation: During the 9th to 12th centuries, the region of Mawarannahr emerged as a leading center of science, culture, and enlightenment in the Islamic world. Cities such as Bukhara, Samarkand, and Merv became hubs of intellectual activity, with flourishing schools, libraries, and madrasahs. Many prominent scholars produced works that significantly influenced not only the Muslim world but also global scientific development. This article explores the intellectual and cultural flourishing of Mawarannahr during this golden era.

Key words: Mawarannahr, 9th–12th centuries, science, culture, Islamic civilization, scholars, library, madrasah.

Somoniylar, Qoraxoniylar, G'aznaviylar, Saljuqiylar va Xorazmshohlar sulolalari hukmronlik qilgan IX–XII asrlarda Movarounnahr sarhadlarida yashagan ulus-elatlar o'rtasida nisbatan osoyishtalik, totuvlik, yaqinlik va hamjihatlik vujudga keldiki, buning orqasida o'lkada moddiy ishlab chiqarish, madaniy rivojlanish jarayoni ancha tezlashdi, shaharlar hayoti yuksaldi, savdo-sotiq, hunarmandchilik o'sdi, aholi farovonligi ko'tarila bordi. Movarounnahr shaharlarining jug'rofiy nuqtai nazaridan Buyuk ipak yo'lining eng muhim tutash nuqtalarida joylashganligi, shu bois bu yerda ishlab chiqarilgan, yetishtirilgan har turli ziroatchilik, chorvachilik, hunarmandchilik mahsulotlari, zargarlik, zeb-ziynat mollarining ayirbosh qilib turilganligi orqasida o'lkaning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti jiddiy yuksalishga yuz tutdi.

Buyuk ipak yo'lga tutash aholi manzilgohlarida obod va ko'rkam shaharlar vujudga keldi. Jumladan, birgina Xorazm vohasida X asr boshlarida 10 ga yaqin shaharlar mavjud bo'lsa, XI asr o'rtalariga kelib bunday shaharlar soni 40 taga yetdi.

Somoniylar hukmronlik qilgan IX-XI asrlarda ishlab chiqarish tarmoqlari to'xtovsiz kengayib borgan, ko'plab irrigasiya inshootlari, sug'orish kanallari, suv ayirgichlar qurilishi natijasida dehqonchilik madaniyati ancha o'sadi. Somoniylar poytaxti Buxoroga har tomondan olimudonishmandlar, sayyohutijoratchilar, me'mor-hunarmandlar oqib kela boshlagan. Somoniylar, G'aznaviylar, Saljuqiylar, Xorazmshohlar sulolasiga mansub ma'rifatparvar hukmdorlarning ilm-fan va madaniyatga doimiy rag'bat berishlari orqasida ko'plab, iste'dod sohiblarining salohiyati, ijodi o'sib, yuksalib borgan. O'sha davr hukmdorlari tashabbusi bilan bunyod etilgan va faoliyat ko'rsatgan kutubxonalarda son-sanoqsiz noyob, qimmatbaho kitoblar, qo'lyozmalar to'planganki, bulardan hozirgi avlod kishilari ham bahramand bo'lmoqdalar. IX-XII asrlarda Movarounnahrda ilm-fan yuksaldi, hozirgi zamon fanining ko'plab tarmoqlari va yo'nalishlariga chinakam poydevor yaratildi. Xususan, matematika, algebra, astronomiya, tibbiyot, biologiya, geodeziya, jug'rofiya, falsafa singari dunyoviy fanlarning ta'mal toshi shu davrda qo'yildi.

Oллоҳ nazari tekkan muborak yurt zaminidan yetishib chiqqan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Ahmad alFarg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Abu Bakr Muhammad Narshahiy, Abu Abdulloh Xorazmiy, Mahmud az-Zamahshariy, Burhoniddin Marg'iloniy kabi qomusiy bilim sohiblarining ilm-fanning turli-tuman sohalaridagi bebaho ilmiy va ma'naviy meroslari to'la ma'noda dunyoviy ahamiyatga molikdir. Buyuk matematik, astronom va geograf olim Muhammad Muso al-Xorazmiy (783-850) nomi fan tarixida alohida o'rin tutadi. Olim o'zining «Hisob al-Jabr va alMuqobala», «Hind hisobi haqida kitob», «Quyosh soatlari haqida risola», «Astronomik jadvallar» singari asarlari bilan «Algebra» faniga asos soldi. Uning arifmetika risolasi hind raqamlariga asoslangan bo'lib, hozirgi paytda biz foydalanayotgan o'nlik hisoblash sistemasining Yevropada tarqalishiga sabab bo'ldi. Allomaning «alXorazmiy» nomi «algoritmi» shaklida fanda abadiy muhrlanib qoldi.

Olimning «Kitob surat al-arz» nomli geografiyaga doir asari shu qadar fundamental ahamiyatga egaki, u arab tilida ko'plab georafik asarlarning yaratilishiga zamin yaratdi. Uning Sharq geografiyasining otasi deb nomlanishi ham shundan

Xorazmiy yaratgan «Zij» Ovro'pada ham, Sharqda ham astronomiya fanining rivojlanish yo'llarini belgilab berdi. Alloma qalamiga mansub «Kitob at-tarix» («Tarix kitobi») asari Movarounnahr, Xuroson va Kichik Osiyo xalklarining VIII-IX asrlarga oid tarixini to'laqonli yoritishda muhim qo'llanmadir. AlXorazmiyning arab ilmiy dunyosining yirik markazi Bag'doddagi Ma'mun akademiyasida ishlagan davrlari uning iste'dodining eng barq urgan payti bo'ldi. U shu akademiyaning rahbari sifatida ilm ahliga ibrat bo'ldi.

O'rta Osiyolik buyuk allomalar orasida Ahmad al-Farg'oni (797-865) nomi alohida ko'zga tashlanib turadi. Olimning to'liq ismi Abul Abbas Ahmad ibn Muhammad ibn Kasir al-Farg'oni bo'lib aslida Farg'onaning Quva shahrida tavallud topgan. Ilm yo'lida zahmat chekib ko'p yurtlarni kezgan. Umrining ko'p qismini xorijiy ellarda, xalifalik markazlari o'tkazgan. Uning butun ongli hayoti va faoliyati fan yo'liga bag'ishlangan. Ahmad al-Farg'oni yetuk astronom, matematik va geograf olim sifatida shuhrat topgan. Juda ko'plab fundamental asarlarning muallifi Bag'doddagi Baytul Hikma (akademiya) ning nomdor namoyondalaridan biridir.

U xalifalik poytaxti Bag'dodda yoki Suriya, Misrda bo'lmasin o'sha joydagi ilm ahli bilan bahamjihat bo'lib o'sha davr fanining turli yetilgan dolzarb muamolarini hal etishda faol ishtirok etdi. Jumladan, uning Yer shari xaritasini tuzishdagi Suriya shimolida, Sinjor sahrosida yer meridiani bir darajasining uzunligini o'lchashdagi yohud Misrning qon tomiri-Nil daryosi suvi sathini o'lchashdagi ulkan xizmatlari benazirdir. Al-Farg'oni ilmiy salohiyatining mahsuli bo'lgan «Astronomiya asoslari haqida kitob», «Asturlab yasash haqida kitob», «al-Farg'oni jadvallari», «Oyning Yer ostida va ustida bo'lish vaqtlarini aniqlash haqida risola», «Yetti iqlimni hisoblash haqida», «Al-Xorazmiy», «Zij»ining nazariy qarashlarini asoslash nomli kitoblari haqli ravishda jahon fani xazinasining noyob durdonalari sanaladi. AlFarg'oniyning fandagi ulkan shuhrati, Sharqu G'arbda ham birdek ulug'lanib kelinadi. U g'arb olimlari orasida «Alfraganus» nomi bilan mashhur.

Mustaqil O'zbekiston zaminida bu alloma nomini e'zozlab, 1998 yilda bu zoti sharif tavalludining 1200 yilligini shodiyona sifatida nishonlaganimiz tarixiy

haqiqatning tiklanganligi bo'ldi. «Ahmad alFarg'oniy,-deb ta'kidlagandi I.A.Karimov alloma yubileyi tantanalarida so'zlagan nutqida,-kishilik tarixidagi ilk uyg'onish davrining eng zabardast va yorqin namoyondalaridan biri o'z zamonasi fundamental fani asoschilaridan edi. Uning merosi insoniyatning yangi ilm cho'qqilariga ko'tarilishiga sababchi bo'ldi butun ma'rifiy dunyo olimlari uchun dasturulamal bo'lib xizmat qildi». Jahon fani ravnaqiga benazir hissa qo'shgan uyg'onish fani davri daholari orasida buyuk yurtdoshimiz Abu Nasr Farobiy (873-950) siymosi yorug' yulduzdek fan osmonida charaqlab turadi. O'zining qomusiy bilimlari, ayniqsa, falsafa sohasidagi betimsol xizmatlari bilan «Muallim us-soniy» («Ikkinchi Muallim» Aristoteldan keyin), «Sharq Arastusi» nomi bilan mashhurdir. Ilmu urfonga oshuftalik, insoniyat baxtu saodati yo'liga o'zini baxshida etishlik Forobiy o'z tug'ilgan ona yurti-Farob (O'tror)ni o'smirlik chog'idanoq tark etib, o'sha davrning eng mashhur ilm maskanlari hisoblangan Eron va Arabiston shaharlariga borib bir umr ilm-fan bilan mashg'ul bo'lishga undaydi. U tabiiy va ijtimoiy fanlarga oid 160 dan ziyod asarlar yaratgan.

O'rta asrlar davri sharoitida vatanimiz sharafini o'zining beqiyos dunyoviy asarlarida ulug'lagan, astronomiya, fizika, matematika, geologiya, geodeziya, geografiya, mineralogiya, tarix singari fanlar yo'nalishida mislsiz kashfiyotlar qilgan qomusiy bilim sohiblaridan yana biri Abu Rayxon Beruniy (973-1048)dir. Asli Xorazm yurtida bo'lgan allomaning butun hayoti to'laligicha ilm-fanga bag'ishlangan. Uning qalamiga mansub yuzlab noyob asarlar ichida bizning davrimizgacha saqlanib o'z bebaho ahamiyatini yo'qotmay, bugungi avlod kishilari uchun o'rganish manbai bo'lib, kelayotganlari ham talaygina. Bular jumlasiga «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Xorazmning mashhur kishilari», «Hindiston», «Ma'sud qonuni», «Mineralogiya», «Saydona», «Astrologiyaga kirish», «Astronomiya kaliti», «Jonni davolovchi quyosh kitobi», «Foydali savollar va to'g'ri javoblar», «Ibn Sino bilan yozishmalar» singari tarixiy kitoblarni kiritish mumkin.

Beruniy asarlari asrlardan buyon Sharqu G'arbda keng tarqalgan bo'lib ular yuksak qadr topgan. «Hindiston» asari to'g'risida so'z yuritgan olim V.R.Rozin «Sharq va G'arbning qadimgi va o'rta asrdagi butun ilmiy adabiyoti orasida bunga teng

keladigan asar yo'q» deb baho beradi. Beruniyning «Mineralogiya» asari ham o'z zamonasi uchun O'rta Osiyo Yaqin Sharq, hatto Yevropada ham mineralogiya sohasidagi tengi yo'q asar sifatida e'tirof topgan. Alloma merosi uning bugungi mustaqil yurtida minnatdor avlodlari nigohida, doimiy e'tiborida, e'zozidadir. Abu Rayxon Beruniyning zamondoshi va safdoshi Abu Ali Ibn Sino (980-1037) ham o'z davrining yetuk allomasi fan fidoyisi sifatida mashhurdir. Buxoroi sharifning Afshona qishlog'ida tug'ilib voyaga yetgan ibn Sino 18 yoshlik chog'idanoq el orasida yetuk tabib, olim sifatida tan olingan, uning dovrug'i Somoniylar saroyida ham ma'lum va mashhur bo'lgan. Taqdir hukmi uni qayerlarda yashashga umr guzaronlik qilishga maxkum etmasin, u dunyoviy ilmlarni o'rganishdan, ularni chuqur tadqiq etishdan charchamadi. Ibn Sino asarlari umumiy sonining 450 dan oshishi ham bunga guvohdir. Biroq bulardan 160 ga yaqini bizgacha yetib kelgan, xolos. Alloma nomini dunyoga tanitgan narsa, bu uning tibbiyot sohasidagi mislsiz kashfiyotidir. Ibn Sinoning arab tilida yaratgan 5 jildli «Tib qonunlari» asari tibbiyotga oid benazir dasturul amaldir. Besh mustaqil kitobdan iborat bu majmuani ko'zdan kechirar ekanmiz, allomaning yuksak tabiblik salohiyatiga, kasalliklarni aniqlash, ularni davolash borasida maxoratiga, bilimdonligiga tan beramiz. Jumladan «Tip qonunlari» ning ikkinchi kitobida 800 ga yaqin dorining xususiyatlari bayon etilganligi buning ayni isbotidir.

Olimning tibbiyotga doir 22 jildan tashkil topgan «Kitob ush-shifo» («shfo kitobi») asari ham mavjud. Abu Ali Ibn Sino faoliyatining ko'p qirraligi yana shundaki u ilm fanning boshqa sohalarida ham barakali ijod qilgan. Uning "Donishnoma ", «Insof kitobi», «Najot kitobi», «Tayr qissasi», «Salomon va ipsol», «Xayy ibn yaqzon» kabi falsafiy asarlari, 10 jildli «Arab tili kitobi» buning yorqin ifodasidir. Tarix ilmida benazir bo'lgan Muhammad Narshahiy (899-959) o'zining «Buxoro tarixi» («Tarixi Narshahiy») asari orqali o'z davrining katta, ko'lamli masalalarini o'rtaga ko'yib, ularni xaqqoniy tarzda yoritib berdi. Kitobda arablarning O'rta Osiyoni zabt etib kirib kelishi mashhur Muqanna qo'zg'oloni, shuningdek Somoniylar davridagi davlat boshqaruvi tizimi pul munosabatlari, soliq tizimi, Buxoroning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotiga oid ko'plab qiziqarli ma'lumotlar aks etgan. Buxoro vohasida sug'orish

tarmoqlari to'g'risida, shaharsozlik, obodonchilik ishlari haqida noyob materiallar berilganligi «Buxoro tarixi»ning qimmatli manba ekanligidan dalolat beradi.

O'z zamonasi olimlari orasida peshqadam sanalgan tilshunoslik, qonunshunoslik, hadisshunoslik, mantiq kabi kabi sohalarda nodir asarlar yaratgan. Kaffol ash-Shoshiy (903-976) ijodi ham ko'p qirralidir. Allomaning «Odob al-qozi» («Qozining fe'l-atvori»), «Odob al-bahs», («Bahs odobi»), «Xusni jadal», («Dialektika go'zalligi») kabi asarlari unga katta shuhrat keltirgan. U she'riyat sohasida ham o'z uslubi va yo'liga ega yetuk ijodkor bo'lgan. Ko'hna Xorazm diyorida chiqib, o'zining betakror ilmiy ijodiyoti bilan O'rta Osiyo Uyg'onish jarayoniga jiddiy ta'sir ko'rsata olgan nuqtadon olim Mahmud az-Zamahshariy (1075- 1144) nomi ham fan osmonidagi yorqin yulduzlardan biridir. Buyuk mutafakkir arab grammatikasi, lug'atshunoslik, adabiyot, aruz ilmi, jug'rofiya, tavsir, hadis va fiqh (qonunshunoslik)ka oid 50 dan ziyod noyob asarlar muallifidir. Uning «Al Mufasssal», «Muqaddimat ul-adab», «Asos al-balog'a», («Notiqlik asoslari»), «Xutbalar va va'zlar bayonida oltin shodalar», «Ezguliklar bahori va yaxshilar bayoni», «Aruzda o'lchov (mezon)», «Nihoyasiga yetgan masalalar», «Nozik iboralar», «Qur'on haqiqatlari va uni sharhlash orqali so'zlar ko'zlarini osish» kabi asarlari butun Sharq va Arab dunyosida e'tirof topgan. Ismoil Jurjoni, Mahmud Chag'miniy, Burxoniddin al-Marg'inoniy kabi allomalarimiz yaratgan ilmiy-ma'naviy meros ham vatanimiz shuhratini olamga taratdi. Shunday qilib, O'rta Osiyo hududida yuz bergan uyg'onish davrida ko'plab favqulodda iste'dod sohiblari yetishib chiqdiki, ular jahon fanining turli yo'nalishlarida betakror kashfiyotlar, chinakam mo'jizalar yaratdilar. Bu bilan ular Vatanimiz shonu-sharafini yuksaklarga ko'tardilar. Hamda kelgusi minnatdor avlodlar uchun bitmas tuganmas boy meros qoldirdilar. Shu boisdan ham ulug' ajdodlarimizning ruhi munavvar siymosi hamisha har birimizning jismu-jonimizda, mehrimizda namoyon bo'lib turadi.

IX-XII asrlar davri nafaqat dunyoviy fanlarning yuksalib borishi bilan, shu bilan birga islomiy madaniyat va ma'naviyatining shakllanib, chuqur ildiz otib borishi, bu sohada talay yetuk olimu ulomolarining yetishib chiqib, Vatanimiz nomi va sha'nini olam aro ulug'langanligi bilan ham tavsiflanadi. Gap shundaki arablar istilosi va

hukmronligi O'rta Osiyo xalqlari uchun avvalda qanchalik haloqatli oqibatlar, mislsiz vayronagarchiliklar olib kelgan bo'lsa-da, biroq shu bilan birga bu yurtga islom dini ham kirib keldi. Yerli aholining asta-sekin islom diniga kirishi, odamzod ahli uchun yakkayu yagona Ollohni tanishi, unga, uning rasuli (elchisi) janobu Muhammad Alayxu Vassalomga e'tiqod bog'lashi, itoat etishi, muqaddas kitob-«Quroni Karim»ni qabul qilishi, uning ilohiy so'zlari, oyatlariga, tamoyillariga amal qilishi, bular pirovardida islom madaniyatining diyorimizda shakllanishiga asos bo'ldi.

O'sha davrda Yevroosiyo, Afrikaning katta hududlariga yoyilgan islom va uning ta'limoti tufayli O'rta Osiyo xalqlari o'zlarining tor, biqiq holatidan chiqib, keng musulmon dunyosi bilan tutashdilar. O'lka aholisi arab fani, madaniyati, ma'naviyati bilan yaqindan tanishish, ulardan bahramand bo'lish imkoniyatlariga ega bo'ldi. Bu hol, shubhasiz, o'lkaning jahonga yuz tutishiga imkoniyat yaratdi. Buning orqasida mahalliy xalq orasidan juda ko'p ilm-fanga ishtiyoqmand yoshlarning arab va ajam mamalakatlariga borib diniy va dunyoviy bilimlarni egallashi, zamonaning har tomonlama yetuk, bilimdon, ma'rifatli olimuulamolari bo'lib yetishishlariga keng yo'llar ochildi.

Xuddi mana shunday keng ufqlar, imkoniyatlar kashf etilgani bois ham ulug' ajdodlarimiz Abu Nasr Farobiy, Ahmad Al Farg'oniy, Muhammad Muso Al-Xorazmiy, Abu Abdulloh Muhammad ibn-Ismoil alBuxoriy, Abu Iso at-Termiziy, Mahmud az-Zamahshariy singari allomalar jahon kezib, mashaqqatlar ila ilm o'rganganlar, yetuk komil insonlar bo'lib sharaf topganlar. Shu bilan birgalikda o'lkaga islomning kirib kelishi va u bilan bog'liq xolda yakka xudolik g'oyasining g'alaba qozonishi, yagona Olloh nomini e'tirof etilishi o'z navbatida mahalliy xalqlar, elatlar birligi, ahilligi va jipsligiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek yuksak insonparvarlik, do'stlik, birodarlik, o'zaro mehr oqibatlik, muruvvatlik, ma'naviy poklik, rostgo'ylik, bir-birini qo'llabquvvatlash tuyg'ulari bilan sug'orilgan «Quroni Karim» oyatlari, g'oyalari ruhi yurt odamlarining ma'naviy kamolotiga katta ijobiy ta'sir o'tkazdi. Yurtimizda islomiy madaniyatning qaror topib, ildiz otib borishi barobarida uning ulug'vor g'oyalari, asl maqsadlarini keng tashviq, targ'ib qilish, ayniqsa, hadis ilmini asosli tadqiq etish

kuchayib bordiki, bu borda zamonamizdan chiqqan bir qator buyuk muhaddis olimlarning xizmati katta bo'ldi.

Hazrati payg'ambarimiz Muhammad Alayxu Vassalom nomi va u zoti sharifning muborak so'zlari bilan bog'liq «Quroni Karim» oyatlari mazmuni mohiyatini teran tushinish va anglab yetishga muhim kalit bo'lib xizmat qiladigan hadisshunoslik ilmi IX-asrda jiddiy rivoj topdi. Bugun musulmon olamida eng ishonchli manbalar tan olingan 6 ta ishonchli hadislar to'plami (as-saxih as-sitta) xuddi shu davrda yaratildi. Ular orasida «Hadis ilmida amir almo'miniyn» degan sharaflı nomga sazovor bo'lgan Imom Ismoil al-Buxoriy (810-870) nomi yorqin ko'zga tashlanib turadi. Yuksak aql zakovat sohibi Al Buxoriy Sharqning yirik ilmiy va ma'rifiy markazlaridan biri-Buxoroi sharifda tug'ilib juda erta yoshligidan diniy bilimlarni chuqur egallaydi. 16 yoshlik davridan boshlab u musulmon dunyosining ko'plab shaharlarini kezib, hadis ilmining siri asrorlarini bilish, ularni to'plash va tadqiq qilish uchun tinimsiz sa'y harakatlarda bo'ladi. Bu xaqda uning o'zi: «Misr, Shom, Mesopatamiyaga ikki martadan, Basriyaga to'rt marta borganman.

Xijozda 6 yil yashaganman, Bag'dod va Kufa shaharlariga necha bor borganim hisobini bilmayman», degan ekan. Imom Buxoriy o'z safarlari davomida turli shaharlardagi 90 yaqin ustozlardan ta'lim olgan. Ayni chog'da uning o'zi ham son-sanoqsiz shogirdlarga ustozlik qilgan. Imom Buxoriy shogirdlari orasida Isxoq ibn-Muhammad ar-Ramodiy, Muhammad al-Masnadiy, Xalaf ibn Qutayba, Abu Iso atTermiziy, Muhammad ibn Nasr al-Marg'oziy, Imom Ahmad ibn Xambal singari zukko olimlar nomi alohida ajralib turadi. Imom Buxoriy go'zal insoniylik sifatlariga ega bo'lishi bilan birga uning Quvai hofizasi, xotirasi nihoyatda o'tkir bo'lgan. Manbalarda uning 600 mingga yaqin hadisni yod bilganligi qayd etilgan. Al Buxoriy keyingi nasllar uchun o'zidan katta, boy ilmiy meros qoldirgan. Uning qalamiga mansub noyob asarlar ruyxati 20 dan oshadi. Bu asarlar orasida "Al-Jome' as-Sahix" asari («Sahix Al Buxoriy» nomi bilan ham yuritiladi). O'zining mukammalligi, ahamiyatining benihoyaligi bilan ajralib turadi. Alloma ibn Salohning ta'kidlashicha, al-Buxoriyning bu asariga kiritilgan ishonchli hadislarining soni takrorlanadiganlari

bilan birga 7275ta, takrorlanmaydigan holda esa 4000 hadisdan iborat. Eng muhimi shundaki, bu sharaflı ishni birinchi bo'lib al-Buxoriy boshlab bergan bo'lsa, keyinchalik boshqa olimlar unga ergashib, hadislar to'plamini yaratganlar.

Allomaning «Al-jome' as-sahih» asari asrlar davomida butun musulmon dunyosida yuksak qadrlanib, necha bor nashr etilib, yer yuzi musulmonlari uchun dasturilamal qo'llanma bo'lib kelmoqda. Uning 1325 yilda ko'chirilgan 8 jilddan iborat mukammal nusxasi hozirda Istanbul (Turkiya)da saqlanmoqda. Uning asarida ifodalangan mehr-muhabbat, sahiylik, ochiq ko'ngillik, kattalarga hurmat, yetim yesirlarga muruvvat, beva-bechoralarga himmat, Vatanga muhabbat, halollik, pokizalikka da'vat etuvchi yuksak insoniy fazilatlar, olijanob tuyg'ular, hamisha insonlarga ma'naviy kuch-qudrat bag'ishlab kelgan. Mustaqillik yillarida ulug' bobomizning boy ilmiy merosi xalqimizga yangidan to'la nasb eta boshladi. Uning asarlari shu jumladan, «Al-jome' as sahih» asari (4 jildda) ona tilimizda ilk bor nashr etildi. 1998 yil oktabrida esa alloma tavalludining 1225 yilligi keng nishonlandi.

AlBuxoriy hoki-poyi dafn etilgan Samarqand yaqinidagi Hartang qishlog'ida esa unga bag'ishlab yodgorlik majmua barpo etildi. Imom Buxoriy yubileyi marosimidagi nutqida Prezidentimiz I.A.Karimov alloma siymosini ta'riflab shunday degandi: «Buyuk vatandoshimiz bashariyatga tengsiz ma'naviy meros qoldirib ketdi. Bu merosning gultoji-eng ishonchli hadislar to'plami-«Al-Jome' as-sahix» islom dinida Quroni Karimdan keyin e'zozlanadigan ikkinchi manbadir. Butun dunyo musulmonlarining e'tiqodiga ko'ra, u bashariyat tomonidan bitilgan kitoblarning eng ulug'idir. Mana, o'n ikki asrdirki, bu kitob millionlab insonlar qalbini imon nuri bilan munavvar etib, xaq va ezgulik yo'liga chorlab kelmoqda». Imom al-Buxoriyning zamondoshi va shogirdi, o'z davrining mashhur allomasi-Abu Iso Muhammad at-Termiziy (824-892) ham hadisshunoslik ilmini yuksak bosqichga ko'targan yorqin siymolardandir.

O'rta asrlar davrining yirik madaniy markazlaridan sanalgan Termiz shahri atrofida (Bug'qishlog'ida-Hozirgi Sherobod tumani) tavallud topgan bo'lg'usi alloma o'z ona yurtida daslabki ma'lumotni olganidan so'ng O'rta Osiyoning Urganch, Buxoro,

Samarqand kabi shaharlarida bilimni takomillashtiradi. Bundan ham yetarli qanoat hosil qilmagan, hamisha ilmga chanqoq at-Termiziy Sharq mamlakatlariga sayohatga chiqadi. Shu tariqa, u uzoq yillar Iroqda, Isfahon, Xuroson, Makka, Madina singari shaharlarda yashab, ilm-fanning turli sohalaridanilm al-Qiroat, ilm al-Bayon, Fikh, tarix va ayniqsa, hadis ilmidan o'sha zamonning yirik ustozlari buzruklaridan ta'lim oladi.

Ayni aytda at-Termiziyning o'zi ham yuzlab shogirdlarga mehribon ustoz bo'lib, ularning hadis ilmining bilimdonlari sifatida shuhrat topishlariga katta homiylik ko'rsatgan. At-Termiziydan bizgacha katta ilmiy meros yetib kelgan. Uning asosiy asarlari sirasiga «Al-Jomi'» («Jamlovchi»), «Al-ilal fi-l-xadiys» («Hadislardagi og'ishmalar»), «Risola fi-l-xilof va-l-jadal» («Hadislardagi ixtilof va baxslar haqida risola»), «At-tarix» («Tarix») qabilarni nisbat berish mumkin. At-Termiziyning sara asarlaridan «Al-jami'» asari hadis ilmi bobida 6 ta ishonchli to'plamlardan biri sifatida nihoyatda noyob asar hisoblanadi. Uning yana bir mashhur asari «Ash-shamoil an-nabaviya» («Payg'ambarning alohida fazilatlari») bo'lib, bu asar payg'ambarimiz Muhammad Alayhu vassalomning shaxsiy hayotlari, u zotning suvrat va siyratlari, ajoyib fazilatlari, odatlariga oid 408 ta hadis sharifni o'z ichiga qamragan. Mazkur asar mustaqilligimiz sharofati bilan 1991 yilda «Shamoiliy Muhammadiyya» nomi bilan Toshkentda o'zbek tilida birinchi bor ko'p nusxada chop etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдуллаев Қ. Ўрта асрлар Шарқ оламида илм-фан тараққиёти. – Тошкент: Фан, 2010.
2. Аҳмедов Л. Ўрта асрлар Марказий Осиё илмий марказ сифатида. – Тошкент: Маънавият, 2007.
3. Ислом энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбекистон ислом энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2017.
4. Марказий Осиё мутафаккирлари – Тошкент: Янги Нашр, 2011.
5. Наршахий Абу Бакр. Бухоро тарихи. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1993.
6. Уватов.У Юртимиз алломалари – Тошкент: Ниҳол, 2014.

7. Усмонхон Ҳайдаров. Муслмон шарқи тамаддуни ва Мовароуннаҳр. – Тошкент: Фан, 1999.
8. Ҳожи Муҳаммад. Самарқанд ва илм. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2006.